

Dobiáš, Dalibor

Střet Karla Havlíčka s Josefem Kajetánem Tylem o Posledního Čecha jako spor o českou veřejnost

Bohemica litteraria. 2024, vol. 27, iss. 2, pp. 21-41

ISSN 1213-2144 (print); ISSN 2336-4394 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BL2024-2-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81213>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 22. 01. 2025

Version: 20250114

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Střet Karla Havlíčka s Josefem Kajetánem Tylem o *Posledního Čecha* jako spor o českou veřejnost

Dalibor Dobiáš

ABSTRACT

The clash between Karel Havlíček and J. K. Tyl over *The Last Czech* as a dispute over the Czech public sphere

The paper analyses the critique of Josef Kajetán Tyl's novel *Poslední Čech* (The Last Czech, 1844), which was published in 1845 by the emerging critic Karel Havlíček. The critical attack was not exclusively motivated personally, more importantly it was an attempt to become more visible and break with the older, sentimental patriotism of Czech literary canon. The paper argues that it is also representative of the Central European transformation of the public sphere (Öffentlichkeit). The paper shows that in the cultural nationalism of the time literary criticism fulfilled increasingly important mediating role between the growing national capital of art and other European centres of artistic innovation (Pascale Casanova). Havlíček's critical performance is viewed as a part of a broader effort to dominate the field of criticism, of which Tyl was a prominent protagonist, and make it an independent bourgeois institution. Therefore, the contexts of the conflict are not only sought for in Czech-language journals, but also in German-language media. This is facilitated by the relatively wide acclaim that Tyl's *Poslední Čech* received before and after Havlíček (*Ost und West*, *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst*, *Die Grenzboten* etc.).

KEYWORDS

Literary Criticism; Literary Public; Pre-March Period; 19th-Century Czech Literature.

KLÍČOVÁ SLOVA

Literární kritika; literární veřejnost; předbřeznová doba; česká literatura 19. století.

Proslulá odmítavá recenze Tylova *Posledního Čecha*, kterou uveřejnil mladý Karel Havlíček 1. a 4. července 1845 v *České včele* a která přispěla k diferenciaci pražských českojazyčných periodik v předrevoluční době, se od poloviny 19. století stala symbolem sebevědomí českého národního programu, jeho přesahu od vazby na stavovské autority do měšťanského prostředí. Jelikož také Tyl byl aktérem tohoto programu vzestupu a *Květy*, jimž udával ráz v letech 1834–1845, propojily starší impulzy a významně přispěly k rozšíření národního hnutí v českých zemích (viz např. OTRUBA 1981),¹ stali se oba aktéři a jejich poměr záhy předmětem mytizace: „Tyl stál nyní na vrcholku spisovatelské slávy své; avšak nevídaně mračilo se nebe nad hlavou jeho. Vyvstal kritik maliciózní v osobě Karla Havlíčka a kritik ten, chladně rozebíraje pitevným nožem svým dílo Tylovo [...], jal se trhati věnec vavřínový s hlavy“ (SOJKA 1862: 354–355).² Tyl a Havlíček se v těchto návratech objevovali zpravidla jako dva antipodi a v pozadí se ocitla jak jejich společná východiska,³ jiné soudobé výhrady k *Poslednímu Čechovi*, tak i to, že po opadnutí vášní také Havlíček našel slova uznání pro Tylovo dílo, např. pro jeho *Strakonického dudáka* (HAVLÍČEK 1986: 363). Havlíčkova kritika se v těchto mytizujících návratech jednoduše prolнула s budováním moderního českého národa: „Děkujeme za to osudu, že jsme přece tolik pořídili sami a že šlechtě naši k žádným díkům zavázání nejsme, [...] uznání přece musíme, žeť nemůže býti úrodnějšího deště na osení mladé literatury, jako přísné, moudré, všechněch osobností prosté kritiky“ (SOJKA 1862: 355).

Důsledky Havlíčkovy recenze nelze podcenit: autor se roku 1846 stal redaktorem oficiálních *Pražských*, později *Národních novin* ad., jež reprezentovaly měšťanský étos – v češtině – v předrevoluční i revoluční době a v počátcích neoabsolutismu (viz např. KAZBUNDA 2013: 229n.). Dnes však již zužující je perspektiva, která Havlíčkův střet s Tylem redukuje v zásadě na konflikt dvou antipodů v úzkém rámci české obrozenské literatury. Tak např. Pavel Janoušek rekapituluje bio- a bibliografický kontext recenze a hovoří o „ctižádostiv[ém] [...] mladík[ovi]“, který se „odhodlal strhnout na sebe pozornost vlastenecké společnosti“ útokem na „osobnost, jež v tuto chvíli stála na vrcholu vlastenecké hierarchie, ať již jako spisovatel, organizátor [...], anebo jako redaktor časopisu *Květy*“ (JANOUSHEK 2012: 154n.). Pokusím se naproti tomu ukázat, že Havlíček i Tyl se ocitli v době nebyvalého rozšíření literární kultury a zájmu o tu českoja-

1) Časopis roku 1834 navázal na starší *Jindy a nyní*, vydávaný od roku 1833 rovněž za neformální Tylovy redakce.

2) Podobně MALÝ 1872: 119 ad. K otázce autorství *Nášich mužů*, tj. spoluúčasti Karla Sabiny na tomto díle, srov. naposledy CHARYPAR 2009.

3) Tak např. Havlíček začal vydávat své *Obrazy z Rus* v Tylových *Květech* (HAVLÍČEK 1843) a až pozdější otiskl v *České včele*.

zyčnou (srov. např. MALÝ 1872: 118, resp. ze současné perspektivy ŠTAIF 2005: 79n.) při svém rozdílném založení před naléhavou obecnější otázkou, totiž o co opřít autoritu literárního kritika v situaci, kdy se prudce rozšiřovala českojazyčná veřejnost, a tak se proměňovala i dosud mnohem bezprostřednější komunikace mezi obrozenskými elitami a jejich publikem.⁴ Jejich soupeření, které nově čerpalo z již tradičního napětí národnosti a autonomie umění (*Počátkové českého básnictví, obzvláště prozódie*, 1818; *Literatura krkonošská*, 1824 aj.), i v česky psané literatuře vstupovalo do širších středoevropských souvislostí, v nichž byl hledán vztah literatury k širším sociálním vrstvám, integraci znevýhodněných jako žen či Židů apod.⁵

Kritika a české spory o ni na přelomu třicátých a čtyřicátých let

Spory jako o Máchův *Máj* a jeho společenský význam, který potvrdilo i Máchovo uznání mimo český veřejný prostor (srov. VAŠÁK 1981), dávaly zřetelně najevo, jakou roli začala pro rozšiřující se českou veřejnost třicátých a čtyřicátých let, ve které bobtnal konflikt „otců“ a liberálně nastavené mládeže (viz např. ŠTAIF 2005: 21n.), prostředkující literární kritika zaujímat. Jestliže *Slovník česko-německý* (druhý díl, K – O, 1836) Josefa Jungmanna dosud heslo „kritika“ neobsahoval a sám stárnoucí autor nahlížel recenze – příznačně pro orientaci předchozích let zvláště na celospolečenský prospěch, resp. „pozitivitu“ jako hodnotu nadřazenou jednostrannému kriticismu⁶ – jakožto oblast osobních soudů a možného rozkladu (srov. DOBIÁŠ 2024), význam kritiky přece pojednal i muzejní *Časopis*. František Palacký tu oznamoval potřebu „ostřejší nežli posavad kritiky“ (PALACKÝ 1837a: 8) a Josef Krasoslav Chmelenský žádal kultivaci kritiky, aby pomohla literatuře „vážnosti u sousedův, ano i u vlastencův získati“ (CHMELENSKÝ 1837: 264), a přitom začínající české autory neodradila. Jak je z jeho konceptu patrné, jednalo se ovšem také v tomto případě především o úsilí si potenciálně subverzivní kritiku podmanit. Jako rozhodující autoritu Chmelenský dosud zdůrazňoval proti pouhým „sudílkům“ instituce: „[M]ezi

4) K domácím reflexím publika, otázky jeho modernizace a aktérů tohoto procesu viz např. KOLLÁR 1929: 223. K představám měšťanské veřejnosti, jako prostoru utvářeného moderními médii, v němž vystupovali nejrůznější kulturní prostředníci (CASANOVA 2012), srov. FAULSTICH 2002 ad.

5) K významu komparativního studia těchto situací viz např. STEIN 1996.

6) K dobové kategorii „pozitivity“ srov. podrobněji SAUER 1983: 34.

posavadními časopisy našimi [jsou] *jen dva* [...], v kterýchžto [...] kritiky [...] ovoce přináseti mohou, totiž: [Č]asopis *muzejní* a [Č]asopis *pro katolické duchovenstvo*“ (IBID.: 268, zdůraznění v originále). Pomíjení kritiky či její vyhrazení okruhu vzdělavců však přece nepostačovaly: jelikož se *Muzejník* věnoval v prvé řadě vědě, přehledy beletrie tu často působily jako rezervoár starších hodnot (viz CHMELENSKÝ 1836) a navíc na díla nereagovaly dostatečně rychle, a druhý zmíněný časopis přímo deklaroval, že posuzovat „[p]lody novější české beletristiky [...] nenáleží do oboru těchto listů“ (VINARICKÝ 1839: 807). Otázka kritiky a jejích nositelů při zprostředkování české literatury tak zůstala otevřená.

Spor o Máchův *Máj* a svébytnost krásné literatury přitom zrcadlil i dosud poměrnou šíří názorů o funkci kritiky jako takové, o jejích předmětech, vztazích apod. Jestliže totiž Chmelenský v *Muzejníku* postuloval, že ač „ze všeho, cožkoliv p. Mácha ve svém *Máji* podal, *poezie* vysvitá“, přece „nedospělat tato báseň ještě pro kritiku“ (CHMELENSKÝ 1836: 382),⁷ omezoval stále více vnímaný sociální význam *beletrie*.⁸ Zároveň se tak množily i požadavky na skutečné postavení kritiky nad „gramatická“ pravidla proti těm, jež vyznívaly spíše konvenčně, a na nadřazení „poetické pravdy“ zakotvené v člověku vnějškovým autoritám. Bylo tomu tím spíše, že i osobnosti jako František Palacký spojovaly krásnou literaturu přímo s „poetick[ým] rozvíjení[m] úkazů života duševního čistě lidského“, proti přetrvávajícím nárokům vědy včetně jazykovědy, které oživily střety moravských či slovenských autorů s jungmannovskou češtinou od přelomu dvacátých a třicátých let a její obrana (srov. např. JUNGSMANN 1948: 63n.). Stávala-li se oporou hodnocení, anebo naopak subverze stávajících hodnot, byla ovšem tím více ovšem exponována otázka zvláštního rázu uměleckého díla: „U románopisce tedy zákonnost duševní [...] v popředí stojí [...]; požaduje [...], aby básník z [...] pohádky života [...] aspoň stránku čtenáři svému živě před oči předestřel a na cit mu položil“ (PALACKÝ 1837a: 130–131). Téma kritiky jako autority, která „básníku [...] zaslouženého místa [...] přisoud[í]“ (SABINA 1840: 101), se v těchto souvislostech důrazně objevilo ovšem také v populárnějších nebo zájmově zaměřených časopisech, a to již s pokusy o vlastní taxonomie, např. o vyčlenění hodnot génia, vedeného „opravdivostí citu“, vůči jen přístupnému „národnímu“ charakteru (IBID.).

7) Obdobně ovšem i Jakub Malý v posudku Matouše Františka Klácela (MALÝ 1837: 489) ad.

8) Viz např. satirické monology nad dílem v Máchově Doslovu ke *Křivokladu* (MÁCHA 1961: 52n.).

Tylovy *Květy* se pro svoji programovou kritiku⁹ dočkaly výtek již Chmelenského, který tuto roli uzurpoval pro *Muzejník* („Květy, jmenujíte se samy *Zábavníkem*, nechte všeho posuzování, mladým duším neslušného, hleďte jen pěkné a užitečné zábavy, [...] uduste magické světlo pronikající páry z bařin, a [...] voněti budete“, CHMELENSKÝ 1837: 272)¹⁰. Jestliže uvažují o Havlíčkově kritice *Posledního Čecha* nejen jako o sporu o vlasteneckou novelu a vlastní autoritu, nýbrž i o soupeření s Tylovou – kritickou – autoritou v rámci tohoto dobového hledání, nemůžu tedy nezaznamenat, že vydavatel Pospíšil sice na obezřetné postoje reagoval a v letech 1836–1840 Tyla zbavil vůdčího postavení v redakci generačně pojatého časopisu (srov. naposledy KUSÁKOVÁ 2012: 31): *Květy* (a v letech 1840–1841 opět náročnější *Vlastimil*, který se v orientaci na střední vrstvy otvíral evropským proudům, IBID.: 47) však zůstávaly předním prostředníkem české beletrie k domácí měšťanské veřejnosti (OTRUBA – KAČER 1961: 83n.). Na jedné straně Tyl po sporech o Máchu, ale i o jeho starší program, a naopak po rozšíření národního hnutí, na němž se sám podílel, podřizoval genialitu inkluzivnímu vlastenectví („Především bych ale rád věděl, jak se žený [genius] s vlastenectvím snáší? – Kdož mi na to odpoví?“, TYL 1981: 381). Zobrazené charaktery vlastenců jako by dodávaly prestiž i jeho čtenářům, v jistém prolnutí rolí autorů, kritiky a čtoucího publika. Na straně druhé však tematizoval i napětí, jež z těchto vztahů plynula,¹¹ a v duchu své představy časopisu jako dialogu (srov. OTRUBA 1981) otevíral prostor inovátorům jako Karlu Sabinovi, Václavu Bole míru Nebeskému, Boženě Němcové či právě Karlu Havlíčkovi. Toto jeho prostřednictvím sice pohoršovalo Jakuba Malého (MALÝ 1840a), mladší současníci jej však vesměs vítali (viz např. NEBESKÝ 2005: 93).

Tyl sám tedy ve druhé polovině třicátých a na počátku čtyřicátých let s vervou navázal na svoji představu z počátku předchozího desetiletí, že kritika se má stát i v méně diferencovaných českojazyčných médiích představitelkou konstruované národní veřejnosti proti vnějším autoritám a překlenout i nedostatky skutečného publika, které zvláště v centrální divadelní tvorbě svým nezájmem omezovalo symbolicky významné výkony umění: „Kdežpak jsou důslední [...]

9) „Bez kritiky není zdaru v krásném umění,“ varioval Tyl s novým důrazem klasické téma, již v předchůdci *Květů*, časopise *Jindy a nyní*, „[i]ngenium jesti jeho matkou, kritika jeho pěstounkou a ředitelkyní“ (TYL 1952b: 79).

10) Viz i hodnocení Jakubem MALÝM 1838: 124–127.

11) Velmi příznačně, živě pojaté jsou již jeho Dopisy patrných... osob, psané roku 1835 s narážkou na Čelakovského a konfrontující různé pohledy na literární kritiku: „[V]ezmi Němce nebo Francouze. Tam jeden kompozici u Dunaje udělá, jiný mu ji na výtoky Labe zhanobí. [...] Oba nezbourají ani nevystaví, oč se hádají. – Jinák je to u vás. Vašinců je [...] malá hrstka, vy byste jako jediná rodina k jednomu cíli pracovati měli.“ – „Doba nastala, kdežto se přetváří, co smíchaného a co ryzího: štasten, kdo se dočká, až proud zlatý vyplyne; pak honem se škvárami na stranu“ (TYL 1981: 631n.).

soudové? [...] Dokud [...] nenastanou časové ti [kdy bude zkoumán duch díla], musí spisovatel nás – vyjímaje, v co mu se genius vlastní spoléhati dovoluje – cenu díla svého prostě jen v oblíbenosti u čtenářského obecnstva hledati, ačkoli úsudky čtenářstva [...] ani platným výrokem, ani povzbuzující odměnou býti nemohou“ (IBID.: 37, srov. i s. 15). Počátkem čtyřicátých let své požadavky na kritiku a její svébytnost pouze stupňoval: „Jen piště *dobré kritiky!* – Zatněte zuby do masa, až krev poteče, jen když to pomůže“ (TYL 1981: 374). Kritika měla zpřítomnit „kapitál“ literatury jako průnik jejího sociálního působení a v situaci, kdy se svébytná beletrie stávala znakem vyspělosti společenství, její autonomie (srov. CASANOVA 2012: 28n.): „Slabí slabcové, kteří se mosazem spokojují, kdežto by zlato žádati mohli. Jsem žádostiv, jak dlouho to ještě trvati bude“ (TYL 1981: 375). Jednalo se však v podobných požadavcích vskutku o svobodu kritiky, nebo opět o kontrolu příslušné literární role, kánonu, a tedy i hodnot rozšiřujícího se národního hnutí? A jak odpověď na tuto otázku ovlivňovala Tylova synkretická role spisovatele – (meta)kritika – modelového představitele publika v čtenářských dopisech do *Květů* aj.¹²

Kritika v polovině čtyřicátých let

Nejen v modernizující se české literatuře, ale i v mediálně dominantním německojazyčném prostředí střední Evropy se ovšem literární kritika ve 20. a 30. letech 19. století orientovala od poměrně omezeného okruhu učeneckých příjemců či vyhraněných zájemců o otázky beletrie do rozšiřujícího se veřejného prostoru a stávala se – v nejrozmanitějších podobách – rolí s celospolečenským dosahem. Výše otevřené otázky tak mají obecnější podobu. Zásadní přitom bylo hledání cesty od jednostrannosti osvícenství i romantiky. Neklid z jejich „nedostatečnosti“ vyvolává podle Marie Zens „protichůdné účinky: touhu zapůsobit na proměnu a nový rozvoj, a zároveň snahu uchovat politický a literární řád světa, který mezitím znejistěl“ (ZENS 2007: 65). Východiskem z této situace se stává kategorie času, společenského rozvoje a jeho diskuse. Spojuje se s protorealistickými prvky a úsilím ukotvit relativně samostatnou literaturu

12) Srov. pozdější Havlíčkovu výtku, že Tyl „provozoval [...] mnohé nehezské věci v literatuře [...]. Jmenovitě to Tyl rozličnými praktikami (mezi jinými se, sám sebe, pod jiným jménem ve *Květech* vychvaloval [...]) skrze své známé a jiné hloupé lidi tak daleko přivedl, že všude roztrubovali jeho slávu plnou hubou, ačkoli toho nezasluhoval“ (HAVLÍČEK 2020: 104).

s tendencí, podloženou přínosem veřejnosti. Hledání širokého dosahu, uplatnění literatury orientuje na jedné straně k dříve přehlíženým, resp. tradičně žánrově pojatým sférám života jako venkovské a později městské povídky, resp. problémům, které jsou s nimi spojeny („Je to něco velmi krásného a ctihodného, že citění, chtění a myšlení [...] lidu tímto druhem literatury dosáhly svého práva,“ uvádí např. Václav Bolemír Nebeský roku 1844 v Tylových *Květech* s odvoláním na německou diskusi a kritiku „camera obscura“ romantiky, NEBESKÝ 1953: 60). Kritika na druhé straně zkoumá cesty, jak toto publikum zaujmout a utvořit si autoritu, k nim tradičně, zvláště v mediálně rozvinutých a svobodných prostředích, patřily polemiky (viz opět ZENS 2007: 75n.). K běžným, rétoricky zesíleným a často vtipně pointovaným figurám zde přitom patří názorné přiblížení otázky čtenáři a obviňování předchůdců z literárních manýr, které jen zastírají nedostatek skutečných hodnot v jejich dílech.¹³

Podobné postupy byly známy i českým autorům, dosud však byly otupovány. Je příznačné, že vytyká-li Tyl Markovi, že [německé] „celebrity jen podle jména znal [...], sice by nemohl říci, že Gutzkow, Prutz a Herwegh po Sueovi a po Sandové žvástají“ (TYL 1952a: 427), sám si vybírá Börnův smířlivý aforismus o tom, že není nutné se vysmívat, když člověk kritizuje, a zranit, když se vysmívá, apod. (TYL 1981: 388). Radikálnější kritika, orientovaná na dialog s náročným publikem jako oporu autorit, však přece v polovině čtyřicátých let vystupovala i v českojazyčných časopisech, mj. v *České včele*, jež *Květům* již dříve konkurovala a kde se redakce ujali roku 1844 František Klučák a 1845 Karel Boleslav Štorch (viz OTRUBA – KAČER 1961: 83n.). Havlíčkovy inspirace byly spatřovány zde (srov. KAZBUNDA 2013: 216, a naopak Havlíčkův zájem o Klučáka, HAVLÍČEK 2018: 192, 205). Kritika se týkala v první řadě pražské činohry. Jakub Malý, který se v šíři své tehdejší tvorby orientoval na srovnávání se zahraničím jako model české kritiky, ji glosoval:¹⁴ „Jmenovat divadlo české ústavem uměleckým bylo by prohřešovati se proti umění samému“ (MALÝ 1844a: 107), a třebaže *Česká včela* jako i jiná periodika přinášela směs různých příspěvků, podobný tón v ní nadále přetrvával (viz např. R. 1845). Kritika ovšem podobně pojednávala i prózu, tak o Chocholeuškových *Templářích v Čechách*, ohlašovaných jako první český historický román, se Malý vyjadřoval: „Původním nazývati může se román ten jen tak dalece, pokud stokrát již líčené karaktery a tolikrát v jiných románech

13) K mladoněmecké publicistice viz zvláště BRANDES 1999.

14) Bez ohledu na jeho pozdější působení a hodnocení tak lze o Malém uvažovat jako o významném vícejazyčném prostředníkovi doby prosazujícího se realismu, jejichž roli při utváření národních kánonů vyzdvihla Pascale CASANOVA 2012: passim. K významu Malého viz např. HÝSEK 1919: 215.

opakované příběhy zde na nové jeviště [...] jsou přesazeny“ (MALÝ 1844b: 108). Živě zde byla líčena překonaná odtažitost děl: „[Z]atočte se s ní, ale nepohleďte jí do těch vytřeštěných očí; zdají se sice živými býti, ale přece z nich hledí jakási pustota, jakási posupný výraz bezživotí, až Vás hrůza pojme“ (R. 1845), ostatně v duchu, který se nesl i ranými Havlíčkovými epigramy (např. HAVLÍČEK 1844).

V *České včele* a dalších periodických poloviny čtyřicátých let se přitom, připomínám, nejednalo jen o jednotlivá díla, ale i o model literárního systému, který v souvislosti s rozšířením a stratifikací veřejnosti diskutovaly i populární *Květy*: „*Jaké stáří musí míti recenzent? – Kdy smí člen kritického pořádku okázati, že má ostré zuby? To je otázka, kteráž by zasluhovala, aby se na ni řádně odpovědělo. Staří stěžují sobě na mladé sudíky – mladí nevrou na staré kritikastry. [...] A – ty vševědoucí Bože! – kolikpak je těch kritik, aby se všem líbily? Sem s Diogenesovou lucernou!*“ (TYL 1981: 374), oslovoval Tyl v žertech a poučkách publikum. Je-li přitom v Tylových představách o umělecké literatuře v širokém vlasteneckém rámci s herními prvky prostor možných poloh („Laskavý čtenář není tvrdohlavý kritikus“, TYL 1952c: 178), přece je však směrem k novým diskusím patrné jednak jeho tíhnutí k tradičnímu pojetí kritiky jako pěstounky umění, které bylo blíže jeho divadelnické praxi a dosud velmi úspěšné trojroli vlasteneckého spisovatele–kritika–představovaného čtenáře, jednak silící důraz na vlastní univerzální postavení: „[N]echtějtež bez povolání jedenkaždý *všude a vším býti* [sic!], aby se trefná [...] slova i u nás opakovati nemusila – –, daß sich heutzutage die Tageskritik fast gänzlich in den Händen *des jungen Nachwuchses* befinde, der ohne eigentliche literarische Basis und ohne alle Kenntniß darauf loswirtschaftet“ (TYL 1981: 365). Toto postavení roku 1844 stvrzoval jak první svazek Tylových spisů, *Poslední Čech*, tak oslava autora – v jeho *Květech* i ve světě: „[K]dož oživil [...] půvab její [naší literatury]? – Z veliké části známý náš a zasloužilý J. Kaj. Tyl. Ano, směle můžeme říci, že on novelistiku naší z churavého sna probudil. [...] [M]ocnost čarodějnou chová v sobě myšlénka vlastenectví. A zvuk tento jasně se jeví ve spisech Tylových“ (SABINA 1866: 381).¹⁵

Jelikož polovina čtyřicátých let byla, jak jsme viděli, dobou prosazujících se kritických autorit a zároveň intenzivní diskuse o českém literárním systému a jeho sociálních hodnotách, mj. v poměru národnosti a autonomizace v slovesném umění (MALÝ 1844a: 107), *Poslední Čech* tak zjevně mířil do středu napětí, požadavků na estetickou působivost ve střetu s „pokrytectvím“ před-

15) Viz i: „Její oblíbenci [autoři mladé generace] jsou Kaj. Tyl, ohnivý, živý talent, jehož sebrané spisy právě vycházejí a který nedávno začal psát román *Poslední Čech*; Hyn. Mácha, [...] Nebeský, Bol. Jablonský a další,“ ANONYM 1844b: 160; dále např. ČEJKA 1844b apod.

chůdců, kteří mravní ideou díla zakrývali vlastní pozice. Tyl na jedné straně platil za model poměrně svébytné české prózy, s výraznou národní idejí, jež měla čtenářský ohlas, na straně druhé se již dříve setkával s výtkami povrchnosti: „I osnova, i rozestavení a zaplétání se celé báje této [*Alchemista*] jeví umělou a zběhlou rukou [...]. P. Týl umí zvědavost čtenářovu náležitě poutati, i city jeho živě jímati. I poněvadž to jedna jest z nehojných posaváde zdařilých původních českých povídek, přáli bychom tím více, aby se byl [...] také ve slohu svém všeho kvapení [...] uvaroval“ (PALACKÝ 1837b: 131), uváděl kupř. František Palacký o jeho povídce v almanachu *Vesna* (1837). O autorovi hovořil ovšem i zdrženlivěji (PALACKÝ 1838: 121). Tím spíše se s Tylem vyrovnávala kritika publicistická, jako jeho starší soupeř Malý (viz naopak TYL 1981: 449),¹⁶ který, jak postřehl Miloslav Hýsek, již novele *Z deníku mladé vlastenky* (1841) učinil tytéž výtky jako Havlíček *Poslednímu Čechovi*, aniž ovšem vyvodil tytéž konsekvence: „Novele té schází vnitřní pravdivost, takové romány hrají se na divadle, nikoli v životě, tím méně v Čechách. Není to nic než nemotorné koketování s vlastenectvím“ (MALÝ 1840b; srov. HÝSEK 1919: 215). Náročně koncipovaný *Poslední Čech*, který spojoval mlhavý elegismus oslavy ušlechtilých předků, stavovské autority s konkrétním voláním po společenské změně, se tak ocitl ve středu horizontu očekávání, ať šlo o vrstvu ideovou, tak o literární nároky a otevíral cestu k diskusi o celém systému literatury.

Tylův a Havlíčkův spor

Havlíčkův střet se spisovatelem i kritikem, skutečnost, že se v době, kdy sám Tyl volal po vyšších nárocích na společenskou instituci kritiky a usiloval o náročný český román, stal předmětem vypjatého sporu jeho *Poslední Čech* a následně i Havlíčkův způsob diskuse, zapůsobily na Čechy, jak známo, skandálně. Ukázka z díla, představující šlechtnost vlastenectví, se v *Květech* objevila už v roce 1843 (TYL 1843).¹⁷ V lipských *Jahrbücher für slawische Literatur* posoudil anonymní, nejspíš český recenzent zcela kladně již první svazek *Posledního Čecha*: „Pan Tyl je v nejmladší české literatuře nesporně nejlepším romanopisem; zde máme nový důkaz jeho mistrovství na tomto poli“ (ANONYM 1844a: 230). Jako samozřejmý ovšem zmínil „čistě národní“ předmět a zároveň se pustil

16) K Tylůvu vztahu k Malému srov. i OTRUBA – KAČER 1961: 238, 274 aj.

17) Výsledný text byl dále upraven, srov. OTRUBA – KAČER 1961: 191.

do výkladu o národnostním smýšlení domácí šlechty, jehož apelativní zpracování beletristickou formou zmínil jako „hlavní hodnotu ‚novely‘“ (IBID.: 231), nadřazuje ji vlastnímu literárnímu tvaru a jeho možné reprezentativní hodnotě. Z *Grenzboten* se zároveň zdá, že zvěsti o hrozící konfiskaci díla přispěly k jeho rychlému rozprodání v celých třech tisících kusech (ANONYM 1845b). *Poslední Čech* sice pro svůj elegismus nenadchl liberálněji založené mladší čtenáře¹⁸ a nebyl zprvu zcela kladně přijat ani starší generací („Čtenář odloží knihu jsa oučasten pochybného postavení osob, neuspokojen. [...] Jazyk český [je správný, živý a poetický] až na oblíbené novoty, jichž pochváliti nelze“, JUNGAMANN c. p. ZELENÝ 1873: 350), posláním díla s důrazem na tradiční roli stavovských autorit a jeho vzdělávací ráz pro široké vrstvy však i u ní převažovalo: „Snažil se ukázati, kdy a kterak novější literatura česká a vůbec láska české národnosti vznikla, s jakým odporem zápasiti musí po tu dobu a vzbuditi konečně naději, že šťastně přemohou se obtížnosti a literatura i národnost naše vzkvetou. Tu částku výborně provedl“ (IBID.: 349). Eventuální výhrady tak ustoupily a Tyl získal i od Matice české „poctu druhé třídy“ (OTRUBA – KAČER 1961: 193),¹⁹ omezenou hlavně pro jazykové „nedostatky“ (srov. TURNOVSKÝ 1892: 136). Havlíčkův skandál se tak konečně týkal i předchozí role vlasteneckých institucí a hlasů, o které se ve svých postojích opíraly.

Pro rozrůzněnost diskuse v českých zemích v polovině čtyřicátých let, její zvláštní světy i opatrné hledání je příznačné, že prostor pro kritičtější konfrontaci s *Posledním Čechem* poskytl ještě před Havlíčkem (a jím přímo více netematizován) německojazyčný časopis *Ost und West*, přičemž ani on neusiloval o to, aby otázku *Posledního Čecha* otevřel v širších souvislostech. Naopak, první kapitolu díla přinesl ještě roku 1845 v překladu do němčiny (TYL 1845a). Přitom i recenzent, snad Josef Jaroslav Kalina (HOFMAN 1957: 134), se pustil jako Malý v případě povídky *Z deníku mladé vlastenky* do dovozování, že při veškerých sympatiích pro český národní program *Poslední Čech* postrádá – zásadní – vnitřní jednotu díla. Tu pojal sugestivně, formou dopisu estéta vlasteneckému příteli, jako „živou jednotu, nejen jednotu rámce, ve kterém může být dle potřeby složen i quodlibet“ (K. 1844: 379), a v Tylově „románu“ našel jako hybnou složku jen vlasteneckost: „je [vlastenecká tendence *Posledního Čecha*] příliš obecná a Tylova novela příliš konkrétní, aby vedla ke zvláštnímu průsečíku; a to obecné Tě sotva nadchne [...]. Stručně řečeno: *krásné vlastenecké pozadí je tu to,*

18) „[N]evěřím, že by to měl poslední Čech býti“ (HAVLÍČEK 2018: 206).

19) Zde i zdůvodnění Lva Thuna s důrazem na názorné vlastenectví a živou srozumitelnost díla i pro širší, méně vzdělané vrstvy.

co nás tak povznáší“ (IBID.: 384). Pro vyhraňování kritických pozic v českých zemích třicátých a čtyřicátých let je přitom příznačné nejen to, že recenzent má k dílu výhrady, ale i že je pronáší vlastně na romantickém základě, zdůrazňuje potřebu bytostných konfliktů jako základ básnického díla, opět i vnitřní motivaci postav, sporů, ale ovšem že odmítá tendenčnost (IBID.: 391). Romanticky vymezuje i kritiku jako vyznání, hledání pravého cíle představeného díla (IBID.: 399; srov. BAASNER 2007: 52n.), a v daném směru představuje další, inspirační, ovšem s českým hledáním kritiky jako společenské instituce mimoběžnou pozici (v decentralizovanějším německojazyčném prostředí je konkrétní společenská role kritika hůře prosaditelná než v českojazyčném).

Ve srovnání s některými příspěvky z *České včely*, které sžíravě hovořily o nepůvodnosti a slabém provedení českých děl, ale i patosem „porozumivého“ kritika v *Ost und West*, který subjektivně přesvědčuje vlastenectvím zaslepeného přítele, usiluje kritika *Posledního Čecha*, již se krátce po návratu z Ruska etabloval Karel Havlíček, vskutku o objektivitu. Reaguje na rozpaky z potenciálně rozkladné kritiky, ale i syntetický typ protivníka, spisovatele–kritika–modelového představitele veřejnosti, který ostatně ani do následné polemiky neváhal začlenit fiktivní lidové postavy („Poněvadž však má dost ostré pero, netroufl si žádný až posud na něho,“ HAVLÍČEK 2020: 104).²⁰ Vybroušenou češtinou, s využitím měšťanských hodnot prospěchu z činorodosti, vnějšího uznání, ale i distinkce od Němců a především silícího volání po britké kritice přímo útočí na dílo populárního autora a formativní osobnosti českého literárního systému, jež ve starém hraběti Velenském oslavilo starší politicko-literární program a autority a získalo za to matiční uznání. Podobně jako část kritiky v *České včele*, a ovšem v dobových německých časopisech (srov. ZENS 2007), a přitom ještě s osobitější rétorickou silou vytýká Havlíček Tylovi – při objektivizujících odkazech na silné stránky díla – odvozenost a uměleckou slabost.²¹ Tím více pak, třeba jen implicitně, vyniká v Havlíčkově recenzi vlastně ústřední kritika nepřesvědčivé tendence novely, „nov[ých] přídavek[ů] jako *poslední Čech*, *vlastenectví*, *česká aristokracie*; [...] jimi[ž] Tyl dobrou starou novelu pokazil“ (HAVLÍČEK 1986: 300–301), aniž ovšem Havlíček příznačně přímo vystupuje proti tendenci jako takové v literatuře. Dokládá, že Tyl píše konvenčně a jen deklarativně vlastencky o prostředí, které nezná, jako by i daný společenský program, přetištěný

20) Srov. čtenářský dopis „rychtáře Topolovského“ (TYL 1981: 680) a Havlíčkovu odpověď (HAVLÍČEK 1986: 322).

21) Srov. např. jeho „Novost především jest v ní [novele] nejméně vyvinutá vlastnost“ (HAVLÍČEK 1986: 300), tedy hravé zpochybnění tématu rématem, proti popisnému „To všecko již odjinud, hlavně ze Scotta a Spiessa, známe“ (MALÝ 1844b: 108) v *České včele* roku 1844.

v *Květech* v klíčové části *Posledního Čecha* již roku 1843, postrádal proti Havlíčkem oslavovanému realismu relevanci a přesvědčivý „kapitál“ pro své nositele a Tyl oprávnění literární kánon utvářet.

Příslušná proměna, vymezování pozic s rétorickým zapojením publika a jeho přetvářením, přitom probíhala i v podobě přeskupování české literatury vůči diferencovanější německojazyčné.²² Havlíček také zde zasahuje do oblasti, která byla reflektovaná v soudobé kritice, tj. vymezování obou systémů vedle sebe, apelů na hodnoty toho českého i silících snah navázat vlastenecky na nové modely vztahu literatury s širší veřejností známé z němčiny (viz např. NEBESKÝ 1952: 58n.). Omezené hodnoty Tylova díla a malý přínos tam, kde lze „lepších cizích spisů čítat [než] z vlastenectví naše špatnější“ (HAVLÍČEK 1986: 301), vystupují přitom na základě změšťanštění modelového čtenáře kritiky proti Tylovu venkovskému a diferenciaci funkcí, jež pro něj mohla literatura plnit (zdroj poučení, symbolická cena umění ad.).²³ Důraz na měšťanské ctnosti Havlíček deklaruje i explicitně: „To se našemu citu nanejvýš protiví, ne snad z přílišné vážnosti před aristokraty, nýbrž z pouhé měšťanské hrdosti“ (IBID.: 304). Zároveň se ve svém transnacionálním rozhledu dívá i na Němce jakoby z ptačí perspektivy, nabízí čtenářům novou možnost je překonat, a vyzdvihuje – svoji – prostřednickou roli: „Takový [pasivně chválící] stav kritiky vede k mnohopísalství, které můžeme pro vlastní výstrahu pozorovati na našich závistných sousedech Němcích, příšlých skrze to v posměch u ostatních vzdělaných národů“ (IBID.: 299). Na první místo staví vlastní, kritickou činorodost, a naopak vymezení vůči druhým, základ pojetí národní kultury v romantickém nacionalismu (srov. THIESSE 2007) mu podřizuje.

Spor uzavřený, nebo otevřený?

Obecné důsledky střetu o *Posledního Čecha*, v jehož rámci Tyl vlastně následně popřel základní principy kritiky jako na věc zaměřené „zuby do masa“ a zaútočil ad hominem („jakýsi Havlíček [...]. Kdo je to?“, TYL 1981: 468²⁴), a naopak Havlíček protivníka dále deklasoval tím, že se na svoji recenzi raději sa-

22) K roli jejich vztahu pro Tylův literární program viz již jeho srovnání literatur v kritice Máchova *Máje* (TYL 1986: 537).

23) Viz i pozdější volání po rozrůzněni a specializaci kritiky, proti *Květům*, IBID.: 317.

24) Havlíček potěšeně glosoval, kterak si Tyl tímto vystoupením uškodil, HAVLÍČEK 2020: 99–100.

tiricky rozhodl napsat repliku sám, jsou známé (HAVLÍČEK 1986: 306n., resp. i NĚMCOVÁ 2003: 32 ad.; srov. KAZBUNDA 2013: 217n. ad.). Dopisy zaslané Fanny Weidenhofferové umožňují prozkoumat i Havlíčkovu do jisté míry chladnou konstrukci celého vystupování. Tyl v ambiciózním díle nepokračoval (TYL 1845b). Novinářská kariéra Karla Havlíčka v dosud oficiálních *Pražských novinách* od roku 1846, a naproti tomu Tylova ztráta místa v *Květech* (po odchodu jeho roli zaujal právě Jakub Malý) a otrěs jeho postavení svědčí o silícím prostředkujícím významu kritiky v českých zemích v půli čtyřicátých let. Podobně jako vnímám Havlíčka jako autora, který převzal Tylovu zprostředkovatelskou roli – jako měšťanský kritik – a navázal i na jeho četné premisy (srov. např. představu, že pražské hledisko na spor posléze přejme také venkov, HAVLÍČEK 1986: 413²⁵), chtěl bych ovšem v závěru ukázat, že roli soudobé české kritiky nelze dosud přeceňovat.²⁶ Je známo, že Tyla jako vydavatele svých sebraných spisů postihl v roce 1845 odchod, resp. smrt jeho tehdejších mecenášů (srov. OTRUBA – KAČER 1961: 202). Pozdější hlasy přitakávaly jednak Havlíčkovi, včetně představ o bytostné „mělkosti“ Tyla (HAVLÍČEK 2020: 189–190), jednak i v Praze uvažovaly o rozvrtnosti Havlíčkova počínu a o Tylově významu (IBID.: 260–261). Zásadní postavení, i proti „nežádoucím“ třenicím časopisů (BÍLÝ 1912: 348; resp. BÍLÝ – ČERNÝ 1935: 178, 227), tu zaujímali vydavatelé a Havlíčkova pozornost se orientuje právě na ně: „Pospíšil by se aspoň tuze rád se mnou [na *Květech*] smluvil a [...] ochotně vytiskl hned to, co jsem napsal o Chocholouškovi s napomenutím, aby to *Květy* přijaly“ (HAVLÍČEK 2020: 123; srov. HAVLÍČEK 1955: 178, 227).

Tyl i Havlíček v těchto souvislostech příznačně střet a své programy ještě vícekrát reflektovali, tříbili a prosazovali své pozice. Tyl tak postupoval např. v povídce *Český jazyk – moje škoda ve *Květech**, již nakladatel Pospíšil později vydal i knižně (OTRUBA – KAČER 1961: 237), a českou literaturu se tu snažil vymezit a především prosadit mezi čtenáři vně škodlivých rivalit a pouhého volání po originalitě²⁷ v její prvořadě morální, vlastenecké dimenzi, nebo roku 1846 v *Muzejníku*, kde jak známo, dokazoval své objektivní analytické schopnosti rozbořením Jana Jindřicha Marka a naznačoval potřebu omezit kritiku subjektivní („[K]kritika se

25) Raný Havlíček ovšem uvažoval i o významu stavovského mecenátu pro české divadlo apod. (srov. HAVLÍČEK 2018: 192), navázal v kritickém zájmu o Boženu Němcovou na Tyla, polemizuje pouze s Tylovou pobídkou autorky k náročnější než pohádkové tvorbě, a především – vyhroceně – s Tylovou kritickou autoritou vůči ní (srov. TYL 1981: 597; HAVLÍČEK 1986: 314 a naopak jiné soudobé posudky Němcové jako ANONYM 1845a) apod.

26) K přetrvávajícím rozpakům z rozvrtné, subjektivní kritiky viz např. ČEJKA 1844a.

27) Srov. i četné metaliterární prvky: „Povím tedy něco. Není to sice nic nového, jsou to spíše věci známé, obnošené, čili po recenzentsku: oklepané, ale při tom předce věci takové, že se o nich ještě mnoho, velmi mnoho povídati musí, nežli všem vsudy [...] do krve a tuku vlezou“ (TYL 1952c: 187).

o [...] všechen kredit připravila[.] Ani nejnovější útok její, v němžto někteří s radostným povýskováním již úplně novorození veškeré literatury viděti [...] chtěli [...], nic nezjinačil a nepomohl“, TYL 1952a: 397). Výtky Markovým postavám, které dle něj jen nedostatečně nesly děj, přitom připomínaly Havlíčkovy výtky jeho vlastním postavám (viz např. IBID.: 421). Naproti tomu Havlíček, který ve druhé polovině roku 1845 zesílil své útoky na *Květy* (srov. OTRUBA – KAČER 1961: 236), dále prosazoval svoji představu plně, a ne jen relativně diferencovaného systému krásné literatury a samostatných kritických autorit, které spojoval s prosazujícím se realismem. Opět tak vytkl mj. nekritickou povšechnost chvály *Muzejníku* ve *Květech* tím, že „[n]evím kdo je tak učeným, aneb tak nadutým, aby si ve všech odvětvích nauk, věd a umění buď větší aneb aspoň rovnou zkušenost připisoval, jako každý jiný kterýkoli v jednotlivé“, a aniž se dotkl institucionálně ukotveného periodika, recenzenta označil za „pták[a, který] učí plavat rybu“ (HAVLÍČEK 1986: 317). Také zde se jasně prosazovala liberální měšťanská veřejnost s nespoutanou a riskantní, na pronikavosti a formulaci soudu založenou diferencovanou kritikou proti systému autorit dosud v zásadě zvyvanému Tylem.²⁸

Havlíčkovy kritiky však zjevně vzbudily nejen krátkodobé pohoršení a reakce, včetně vlastních autorských pokusů tu kterou pozici podpořit, ale i trvalejší rozpaky elit. V různých případech, které pojednávaly současnou českou literaturu, jako by byl význam jeho argumentů vlastně jen mlčky pomínut. *Poslední Čech*, resp. ideový rozhovor na cestě mladého hraběte Velenského a jeho druhů k otci vydaný už roku 1843 ve *Květech*, se tak objevil v novém vydání Jungmannovy *Slovesnosti* (JUNGMANN 1846: 603–610). K Tylovi se v téže době přihlásil i Siegfried Kapper v *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst*, oceňuje i přes jistou odvozenost ideovou ušlechtilost *Posledního Čecha* a autorův výkon v zásadní sféře prózy a dramatu: „Jakkoli je fabule jednoduchá a skládá se z prvků, které rozhodně nejsou nové, zájem o vystupující postavy je podmanivý a provedení okouzující, vřelé a pravdivé až do poslední stránky“ (RAKONICKY

28) Ani v Havlíčkově případě se však nelze zbavit dojmu, že svoji pozici mytizoval a spor vyhocoval: „Kritika, ostrá, hanící kritika může, jak nepochybujeme, mnohého autora a jeho přátele uraziti a k prudkostem popuditi, o čem v nejnovějších časech patrně máme důkazy,“ uváděl ještě v roce 1845 posměšně v posudku *Národních báchorek a pověstí* Boženy Němcové a připomněl i figuru své recenze *Posledního Čecha*, že dílo pročetl důkladněji než o veřejnost nedbalý autor: „[M]oudrého, o vzrůstání umění a věd opravdově pečlivého spisovatele mnohem více a spravedlivěji zarmoutí pochvalná, abychom řekli omaštěná kritika, když se z ní patrně jeví, že pan kritik ani onen spis [...] nečetl“ (HAVLÍČEK 1986: 311). Tyla zlehčoval nejen v úsudku o Němcové („máme ještě větší potřeby než věci psáti, jichžto vlastní cenu veliký počet očí ani nevidí“, TYL 1981: 598), ale opět i v komunikaci s publikem, jako by je sám reprezentoval lépe: „[N]esmýšlíme o obecnstvu našem tak nezdvorně, aby ji necitilo, nevidělo a – neuznalo [...]“ (HAVLÍČEK 1986: 314). Deklasoval tak dále daný Tylův zprostředkovatelský typ.

1846: 49, 59); další část *Posledního Čecha* tu navíc otiskl německy. Zatímco jiní autoři, jako jindy přísný Jakub Malý v *Muzejníku*, hledali kompromisy, nepřijatelné v podstatě pro obě strany,²⁹ na obranu Tyla (a jiných předmětů Havlíčkových útoků) se v témže časopisu postavil i básník a historik Jan Erazim Vocel, opět s figurou snahy o objektivní, „pozitivní“ kritiku proti kritice ničivé ad personam: i on dává za pravdu hlasům, které poukazují na neduhy díla, Tyl je mu však příkladem, že se Češi vyrovnají světu, dovedou vytvořit román, a dokonce za cenu omezení estetické volnosti román mravný, dobře přístupný, a proti jiným národům nikoli škodlivý (VOCEL 1847: 94n.). Kritika má i ve Vocelově pojetí tradičně upozornit „obecenstvo na cenu a vážnost jejich [děl]“ (IBID.: 92) a větší neduhy než v Tylových nedostatcích ve vyličení postav autor vidí v „leh[kém] nakládání [kritiky] [...] s plody“ (IBID.: 93).

Havlíček item svoji pozici kritika upevňoval i později, mj. *Kapitolou o kritice* (1846), v níž Tylovu představu, že není oprávněn ke kritice, vyhrotil tak, že beletrii může soudit každý, vymezoval vztah krásné literatury a tendence a nadále volal po diferenciaci expertní kritiky v různých oborech (HAVLÍČEK 1986: 321n.). Lze ovšem uvažovat i o tom, zda kupř. jeho odmítavý postoj k českožidovskému básnictví, v němž se rozcházel s Nebeským a později vytvořil výzvu svým interpretům,³⁰ výtky sentimentálního „špatného če[šství]“ (HAVLÍČEK 1986: 338) nesouvisely i s Kapperovou pozicí blízkou Tylovi (Jan Erazim Vocel bránil v *Muzejníku* vedle Tyla právě Kappera, VOCEL 1847). Neméně nápadné přitom je, že s prosazující se diferenciací diskuse o literatuře v závěru čtyřicátých let, v rámci Havlíčkových novinářských aktivit, nabývala užší otázka svébytnosti kritiky na samozřejmosti. Pozdější střety, jako s Jakubem Malým, tak zpravidla, spíše než reagují na literární novinky, slouží konfrontaci s protivníky, s využitím z dřívějších známých postupů: „Především se vyznáváte, že jste ‚v celosti pochválil Zeměpis Zapův (I. díl), nazýváje jej spisem užitečným a v celku velmi dobrým‘. Ale jste sám zas hned předtím podotknul, že jste tu knihu nepřečetl, nýbrž v ní jen povrchně se probíral.‘ Jak jste ji mohl tedy v celou pochváliti?“ (HAVLÍČEK 1986: 339) Podobně mladoněmeckému publicistovi Wolfgangu Menzlovi vytýkal, že označil-li Václava Štulce za protiněmeckého autora, ve skutečnosti se s jeho *Pomněnkami* neseznámil a četl je národnostně

29) „Jako obvykle [leží pravda] v prostředku. Že práce ta bez zásluhy není, kdož by při jmenu spisovatele pochyboval? že by ale pro svou dokonalost obzvláštního vyznamenání zasluhovala, k tomu by i ten nedůvěřivě hlavou zavrtěl, kdo sobě povšimnul, do jaké manýry Tyl při všem pěkném nadání svém od několika let upadl, třeba ani *Posledního Čecha* nebyl četl“ (MALÝ 1846: 653).

30) Přehled novějších výkladů otázky podává PÍŠA 2016.

předpojatě (IBID.: 340), apod. Před autorem se otevíraly další, v tumultech kolem revoluce roku 1848 naléhavější společenská témata.

Závěrem

V předchozích rozborech jsem se pokusil ukázat, že rozdílné postoje Josefa Kajetána Tyla a Karla Havlíčka – na jedné straně obezřetné podřízení génia umění širokému vlasteneckému rámci pod heslem přístupnosti umění (TYL 1981: 380), na straně druhé satirické narušení tohoto rámce a spojených autorit („Ó jémíne! ó jémíne! zkormoučeno je břicho mé!“, HAVLÍČEK 1986: 322) – by neměly zastřít, že jejich střet roku 1845 přesahoval *Posledního Čecha* a jeho kritiku, zasahoval do jejich a dalších dobových textů a týkal se v prvé řadě otázky autority zprostředkovatele klíčové krásné literatury jako průsečíku každodenní praxe soudobé společnosti. V daném smyslu přesahoval z českojazyčné literatury i do širších nadnárodních kontextů, v nichž byl ostatně také *Poslední Čech* reflektován již před Havlíčkem, s postupy zčásti užitými v jeho kritice. Soudobý zájem o zprostředkující kritiku, v situaci rozšíření veřejnosti a rozšíření okruhů diskuse (srov. ŠTAIF 2005), a spory o to, kdo skutečnou kritiku reprezentuje, se ostatně neomezily na otázku *Posledního Čecha*, ale týkaly se i ženských autorek, židovské či slovenské literatury („nebo[t] na [Čejkovo] ‚dorozuměnou‘ musí přijít i odporné [odporující] ‚Na dorozuměnou‘, tak jen stane se ‚dorozuměná‘“, HURBAN 1845: 315) apod. Tylovy *Květy* se od 30. let 19. století jevily hlavní tribunou rozšiřování veřejnosti ve vztahu ke krásné literatuře, ale v situaci čtyřicátých let už někdejší výsadní roli zaujmout nedokázaly. Představa kritiky jako „prav[é] milující matk[y]“ (TYL 1981: 398) ustoupila prosazujícím se měšťanským požadavkům na „kapitál“ umění.

Studie vznikla s využitím zdrojů výzkumné infrastruktury Česká literární bibliografie – <https://clb.ucl.cas.cz/> (kód ORJ: 90243) – v rámci grantu GA ČR 23-05437S „Literární kritika v českých zemích v době formování národních kánonů (1806–1858)“.

PRAMENY

ANONYM

1844a [rec.] „Poslední Čech“, *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft* 1844, roč. 2, sv. 1, s. 230–231

- 1844b „Prager Skizzen“, *Die Grenzboten*, 1844, roč. 3, sv. 2, s. 153–162 [Von keinem Czechen]
 1845a [rec.] „Báchorky a Pověsti“, *Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*, 1845, roč. 3, s. 351
 1845b „Notizen“, *Die Grenzboten*, 1845, roč. 4, sv. 3, s. 94–95

BÍLÝ, František ed.

- 1912 *Korrespondence a zápisky Frant. Ladislava Čelakovského III* (Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění)

BÍLÝ, František – Václav ČERNÝ eds.

- 1935 *Korrespondence a zápisky Frant. Ladislava Čelakovského IV* (Praha: Česká akademie věd a umění)

ČEJKA, Josef

- 1844a „Na dorozuměnou“, *Česká včela* 1844, roč. 11, s. 259
 1844b „Jos. Kaj. Tyl“, *Květy* 1844, roč. 11, s. 381–382, 385–386, 389–390

HAVLÍČEK BOROVSÝ, Karel

- 1843 „První zkouška z českého jazyka“, *Květy* 1843, roč. 10, s. 235–236
 1844 „Epigramy“, *Česká včela*, 1844, roč. 11, s. 261, 265 [podepsáno Havel Borovský]
 1955 *O literatuře* (Praha: Československý spisovatel)
 1986 *Dílo I* (Praha: Československý spisovatel)
 2018 *Korrespondence II*, 1843–1844 (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)
 2020 *Korrespondence III*, 1845–1847 (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

HURBAN, Jozef Miloslav

- 1845 „Nejprv sami rozumějte a teprv jiným ‚na dorozuměnou pište‘“, *Květy* 1845, roč. 12, s. 315–316, 320

CHMELENSKÝ, Josef Krasoslav

- 1836 „Literatura česká“, *Časopis Českého museum* 1836, roč. 10, s. 98–106
 1837 „Slovo o kritice“, *Časopis Českého museum* 1837, roč. 11, s. 263–279

JUNGMANN, Josef

- 1846 *Slovesnost aneb Náuka o výmluvnosti básnické i řečnické* (Praha)
 1948 *Boj o obrození národa. Výbor z díla Josefa Jungmanna* (Praha: F. Kosek)

K.

- 1844 „Ueber Týl's Roman: Poslední Čech“, *Ost und West* 1844, roč. 8, s. 379, 383–384, 391–392, 395, s. 399 [Josef Jaroslav Kalina?]

KAPPER, Siegfried

- 1846 [rec.] „Postendni Čech [sic!]“, *Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst* 1846, roč. 3, s. 49–54 [podepsáno Rakonický]

KOLLÁR, Jan

- 1929 *Rozpravy o slovanské vzájemnosti* (Praha: Slovanský ústav)

MÁCHA, Karel Hynek

1961 *Próza* (Praha: SNKLU)

MALÝ, Jakub

1837 „Přehled nových knih českých“, *Časopis Českého museum* 1837, roč. 11, s. 486–4941838 „Přehled časopisů českých“, *Časopis Českého museum* 1838, roč. 12, s. 124–1271840a [rec.] „Vlastimil“, *Dennice* 1840, roč. 1, sv. 1, s. 233–2341840b [rec.] „Vlastimil“, *Dennice* 1840, roč. 1, sv. 2, s. 641844a „Divadelní zpráva“, *Česká včela* 1844, roč. 11, s. 107–1081844b [rec.] „Templáři v Čechách“, *Česká včela* 1844, roč. 11, s. 108, 1121844c „Divadelní zpráva“, *Česká včela* 1844, roč. 11, s. 1671846 „Stručný přehled literatury české posledních dvou let“, *Časopis Českého museum* 1846, roč. 20, s. 638–6611872 *Vzpomínky a úvahy starého vlastence* (Praha: J. S. Skřejšovský)

NEBESKÝ, Václav Bolemír

1953 *O literatuře* (Praha: Československý spisovatel)2005 *Básně* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

NĚMCOVÁ, Božena

2003 *Korespondence I* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny)

PALACKÝ, František

1837a „Předmluva ke vlastenskému čtenářstvu“, *Časopis Českého museum* 1837, roč. 11, s. 3–81837b [„Literní zprávy“], *Časopis Českého museum* 1837, roč. 11, s. 129–1331838 [„Literní zprávy české“], *Časopis Českého museum* 1838, roč. 12, s. 121–123

R.

1845 „České divadlo v Praze“, *Česká včela* 1845, roč. 12, s. 71

SABINA, Karel

1840 „Deklamovánky a písně od Fr. J. Rubeše“, *Vlastimil* 1840, roč. 1, s. 99–1011844 [rec.] „Sebrané spisy Jos. Kajetána Tyla“, *Květy* 1844, roč. 11, s. 381–382, 385–386, 389–390

SOJKA, Jan Erazim

1862 *Naši mužové. Biografie a charakteristiky mužův slovanských* (Praha: Antonín Ren)

TYL, Josef Kajetán

1843 „Z nového českého románu“, *Květy* 1843, roč. 10, s. 94–95, 97–99, 102–1031845a „Aus Tyl's neuem Romane: Der letzte Čech“, *Prag. Beiblätter zu Ost und West* 1845, roč. 5, s. 137–139, 145–146, 149–150, 153–154, 161–162, 165–166, 169–171 [přel. Siegfried Kapper?]1845b „Posledního Čecha...“, in VACEK, Jos[ef], „Z Litomyšle“, *Květy* 1845, roč. 12, s. 3231952a *Čtení pro lid. Publicistika 1846, 1847, 1851* (Praha: SNKLHU)1952b *Divadelní referáty a stati* (Praha: SNKLHU)1952c *Novely a arabesky* (Praha: SNKLHU)

1981 *Národní zábavník. Publicistika 1833–1845* (Praha: Odeon)

VINAŘICKÝ, Karel

1839 „Západní Slované a literatura česká“, *Časopis pro katolické duchovenstvo* 1839, roč. 12, s. 804–812

VOCEL, Jan Erazim

1847 [rec.] „Poslední Čech [...], České listy“, *Časopis Českého museum* 1847, roč. 21, s. 91–102

LITERATURA

BAASNER, Rainer

2007 „Literaturkritik in der Zeit der Romantik“, in: ANZ, Thomas – idem (ed.), *Literaturkritik. Geschichte – Theorie – Praxis* (München: C. H. Beck), s. 52–64

BRANDES, Helga

1999 *Die Zeitschriften des Jungen Deutschland, Eine Untersuchung zur literarisch-politischen Öffentlichkeit im 19. Jahrhundert* (Wiesbaden: Springer)

CASANOVA, Pascale

2012 *Světová republika literatury* (Praha: Karolinum)

DOBIÁŠ, Dalibor

2024 „Josef Jungmann: literární kritik jako národní filolog“, *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie*, roč. 69, č. 1–2, s. 40–49

DOBIÁŠ, Dalibor – Václav SMYČKA

2021 (ed.) *Počátky literární kritiky v českých zemích (1770–1805)* (Praha: Akropolis)

FAULSTICH, Werner

2002 *Die bürgerliche Mediengesellschaft (1700–1830)* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht)

HEER, Friedrich

1981 *Der Kampf um die österreichische Identität* (Wien: Böhlau)

HOFMAN, Alois

1957 „Die Prager Zeitschrift ‚Ost und West‘. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch-slavischen Verständigung im Vormärz“ (Berlin: Akademie)

HÝSEK, Miloslav

1919 „Jungmannova škola kritická“, *Listy filologické* 1919, roč. 46, s. 189–222

CHARYPAR, Michal

2009 „Sabina – Sojka: Naši mužové (Poznámky ke studii Alexandra Sticha Sabina – Havlíček – Němcová)“, *Česká literatura* 2009, roč. 57, s. 26–53

JANOUSĚK, Pavel

2012 *Černá kočka aneb Subjekt znalce v myšlení o literatuře a jeho komunikační strategie* (Praha: Academia)

KAZBUNDA, Karel

2013 *Karel Havlíček Borovský* (Praha: Ministerstvo vnitra České republiky)

KUSÁKOVÁ, Lenka

2012 *Literární kultura a českojazyčný periodický tisk (1830–1850)* (Praha: Academia)

OTRUBA, Mojmír

1979 „Tylova publicistika z období Květů“, *Česká literatura* 1979, roč. 27, s. 498–512

1981 „Časopis jako dialog“, in: TYL, Josef Kajetán, *Národní zábavník. Publicistika 1833–1845* (Praha: Československý spisovatel), s. 803–823

OTRUBA, Mojmír – Miroslav KAČER

1961 *Tvůrčí cesta Josefa Kajetána Tyla* (Praha: SNKLU)

PÍŠA, Petr

2016 „Karel Havlíček v novější literatuře“, *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie*, 2016, sv. 61, č. 3–4, s. 27–38

SAUER, Werner

1983 „Von der ‚Kritik‘ zur ‚Positivität‘. Die Geisteswissenschaften in Österreich zwischen josephinischer Aufklärung und französischer Restauration“, in: SCHNEDEL-BUBENIČEK, Hanna (ed.), *Vormärz. Wendepunkt und Herausforderung. Beiträge zur Literaturwissenschaft und Kulturpolitik in Österreich* (Wien–Salzburg: Geyer-Edition), s. 17–46

STEIN, Peter

1996 „Zum Verhältnis von Literatur und Öffentlichkeit bis zum deutschen Vormärz“, in: KOOPMANN, Helmut – Martina LAUSTER (ed.), *Vormärzliteratur in europäischer Perspektive I. Öffentlichkeit und nationale Identität* (Bielefeld: Aisthesis), s. 55–84

ŠTAIF, Jiří

2005 *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851* (Praha: Dokořán)

THIESSE, Anne-Marie

2007 *Vytváření národních identit v Evropě 18.–20. století* (Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury)

TUREČEK, Dalibor

1992 „Havlíčkovy žurnalistické podniky a rozvoj českého fejetonu“, *Havlíčkobrodsko* 1992, zvláštní vydání u příležitosti znovuotevření Havlíčkova domu v Havlíčkově Brodě, s. 26–37

TURNOVSKÝ, Josef Ladislav

1892 *Život a doba Josefa Kajetána Tyla* (Praha: Alois Hýnek)

VAŠÁK, Pavel

1981 *Literární pouť Karla Hynka Máchy* (Praha: Odeon)

ZELENÝ, Václav

1873 *Život Josefa Jungmanna* (Praha)

ZENS, Maria

2007 „Literaturkritik in der Zeit des Jungen Deutschland, des Biedermeiers und des Vormärz“, in ANZ, Thomas – Rainer BAASNER (ed.), *Literaturkritik. Geschichte – Theorie – Praxis* (München: C. H. Beck), s. 65–79

PhDr. Dalibor Dobiáš, Ph.D., dobias@ucl.cas.cz, Ústav pro Českou literaturu AV, v. v. i., Česká republika / Institut of Czech Literature of the CAS, Czech Republic

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.